

Joseph Fernandez

Si **Joseph Fernandez**, anak ng mag-asawang magsasaka, ay lumaki at nagsimulang mangarap sa isla ng Patnanungan sa Quezon Province.

Naging fellow siya sa Palihang Rogelio Sicat, Linangan sa Imahen, Retorika at Anyo, Caloocan Writers Workshop, Palihang Rene O. Villanueva, Cordillera Creative Writing Workshop, at Amelia Lapena-Bonifacio Writers Workshop.

Minsan na siyang nagwagi sa timpalak ng Komisyon sa Wikang Filipino, Saranggola Awards, at Don Carlos Palanca Memorial Awards for Literature.

Ginawaran siya ng National Commission for Culture and the Arts – National Committee on Literary Arts (NCLA-NCCA) ng National Youth Achievement Award for Literary Arts noong 2024.

Kasalukuyan siyang nagtatrabaho bilang Customer Service Senior Analyst/E-mail Specialist sa isang insurance company habang kumukuha ng kursong Malikhaing Pagsulat sa UP Diliman.

Lukáw

KASAMA ANG MGA KAEDARANG KABATAAN sa aming isla, ako ay madalas na makiumpuhan sa mga matatandang lalaki sa Kalyeng Putol. Ito ang isa hanggang dalawang oras bawat hapon na kinasasabikan ko, ang naging pagtakas mula sa nakabuburyong mga takdang-aralin. Sa umpukan, walang limitasyon ang pagyayabangan tungkol sa mga nagawa noong kabataan nila, mga nakarelasyon, naka-sex, pati na ang mga nakabasag-ulo. Kaming mga bata na sasampung taong gulang ay engganyong-engganyo sa mga kuwento nila. May kung anong kiliti ito sa aking murang isipan. Dito ako unang nahiwagaan sa mga kuwento bago pa man ako nahilig sa pagbabasa ng mga libro. Ito ang aming itinuturing na Primetime dahil karamihan sa amin ay walang telebisyon sa tahanan. Ang bida’y mga lalaking akala mo’y buhat sa mga pakikipagsapalaran at mga kuwentong iniyayabang nila’y ang kanilang pananagumpay. Dahil nga’t puro lalaki at kamachohan ang laman ng usapan, minsang napunta sa aming mga bata ang pagtatanong ng matatanda. Kami naman ang pinagkuwento kung may mga natitipuhan na ba kaming babaeng kaklase, kasabay ng halakhakan sa tanong kung ilang beses na kaming nagsasalsal sa isang araw. Nasabi ko noon, paano ako makapagsasalsal kung hindi pa naman ako natutuli. Nagtawanan sila sa pag-aakalang ako ay nagbibiro.

Halos taon-taong may medical mission sa aming isla ang isang non-government organization, at isa sa mga operasyong iniaalok sa aming mga taga-isla ay ang libreng tuli. Walang ospital at mga klinika sa aming isla kaya sinasamantala ang mga ganitong pagkakataon. Ang aming isla sa Quezon, na siya nang pinakahuling bayan bago humalik sa pisngi ng Karagatang Pasipiko, halos

hindi na maabot ng mga pambansang programang may kinalaman sa kalusugan dahil sa sobrang layo. Kung may nagkakasakit o naaaksidente noon na kailangan ng agarang panggagamot, malamang hindi na makararating nang buhay kung ibibiyahen papunta sa pinakamalapit na ospital, sa Infanta Quezon na ilang oras na biyahen sa bangka ang kailangan. Kaya madalas sa madalas, hindi mga doktor ang sasalubong sa maysakit kundi si Kamatayan.

Ilang ulit nang nag-usap-usap kasama ang mga kababata na magpatuli dahil nga libre, at mga Amerikanang doktor ang magtutuli. Bilang mga batang panay lokohan ang alam, nagkakaroon ng malakas na kantiyawan kapag sinasabing mga babaeng doktor ang magtutuli. Sabi ng isa, baka raw umurong ang titi dahil sa kaba kapag hinawakan na ng magtutuli. Sagot naman ng isa'y baka tumigas pa nga, dahil magandang babae ang hahawak sa titi. Naunang natulian ang ilan kong kasama, habang ako naman ay hindi na umabot sa cut-off. Sabik kong tinanong kung ano ang pakiramdam nang isang tuli na. Nakangiwi ang isang kababata habang hawak ang harapan ng kaniyang salawal at iika-ikang naglakad papalayo. Sabi ko sa sarili at sa mga kalaro, sa sunod na taon na lang ako. May kung anong lungkot na hindi pa ako natulian nang taong iyon. Nanliliit ako at pakiramdam ay may kung anong agwat sa pagitan ko at ng mga kalaro, ngayong sila ay natuli na habang ako, supot pa rin. Parang hindi na ako kabilang sa mga biruan. Naudlot pa ang pagpapatuli nang sumunod na taon dahil limitado lang ang mga doktor, hindi kasama ang libreng tuli sa nakahanay na gawain. Ipinalista pa rin ako ng aking Nanay. Iyon nga lamang para sa libreng bunot ng ngipin dahil iyon ang ipinalit sa libreng tuli.

Sa kagastuhang matuli na, at mapilit din ang aking Nanay dahil pareho kami ng bunso kong kapatid na hindi pa natutuli gayong malapit na akong mag-first year high school, nang bakasyong iyon, natuloy rin ang pagpapatuli. Iyon nga lamang, hindi sa kamay ng babaeng doktor, kundi sa kamay ng aking Tatay. Marunong magtuli ang aking Tatay. Sa katunayan, karamihan sa aking mga pinsan ay siya ang nagtuli. Pati nga ang ilan sa mga nakababata niyang kapatid ay siya rin ang nagtuli. Siya rin ang nagtuli sa aming panganay na kapatid. Karaniwan na lang iyon sa aming isla, na ang tagapagtuli'y kung hindi kamag-anak, ninong. Pribilehiyong maituturing ang pagkakaroon ng libreng tuli sa katulad ng mga medical mission, ngunit sa isang islang gaya naming malayo pa sa umaga ang pag-unlad, pagkakasyahan na lamang kung ano ang mayroon kami.

Pukpok, iyan ang tawag sa paraan ng pagtutuli sa amin na marahil ay nangyayari din sa iba pang panig ng bansa na walang kakayahang magpunta sa mga ospital. Madali lang ihanda ang mga gagamitin para matuli sa Pukpok. Matagal ko nang gustong matuli, at sa sandaling ito kung saan madalas na tawagin nilang pagtawid ng isang lalaki mula sa pagiging bata tungo sa pagbibinata, hindi ko alam kung handa na nga ba ang pisikal, sosyal, emosyonal, pati na sikolohikal na aspekto ng aking pagkatao. Hindi ito mahalaga sa akin noon, basta ang gusto ko lang ay ang matuli na. May kung anong pananabik at kaba ang dulot sa akin. Sabik na masabing ako ay tuli na rin at maiyabang sa ibang mga batang hindi pa natutuli. Isa pa, upang mas makasali sa usapan ng mga matatandang lalaki, upang mas magtanong ng mga katanungang may kinalaman sa pagiging lalaki na hindi ko magawang buksan bilang usapan sa harap ng mga magulang. Kaba dahil may kung anong pagkatakot sa aking Tatay. Naisip kong baka habang tinutuli ay mahimatay ako kapag napagalitan ni Tatay.

Tatlo kaming tutuliin ni Tatay. Ako, si JR (ang bunso kong kapatid), at ang matalik niyang kaibigang si Geobert. Sa tulong ni Nanay ay naihanda na ang mga gamit: ang putpot o ang malinis na puting telang parisukat na may butas sa gitna na siyang gagamiting panali sa sugatang titi; lukaw o ang pakawil na kahoy na may pinanipis na dulo na nakapasak sa lupa ang kabilang dulo kung saan luluhod ang tutuliin para ipasok sa pagitan ng ulo ng titi at balat na nakabalot dito; bagong hasang labaha; dahon ng bayabas; maluwag na salawal na isusuot matapos tuliin (sa pagkakataong ito’y palda ng aking kapatid ang para sa akin), at ang kahoy na pamukpok.

Tatlumpung minuto bago ang oras ng pagtutuli, pinaligo muna kami sa dagat. Sa ganitong paraan, nagagawa ng pagbababad sa tubig na palambutin ang balat ng titi at upang hindi raw masyadong masakit ang sugat pagkatapos tuliin. Walang kakaba-kaba sa mga kasama. Pare-pareho naman kaming mga hambog. Sabi ni Geobert, aasarin daw na bakla ang umiyak sa aming tatlo. Sabi ng mga tiyuhin namin bilang pagpapalakas ng loob, parang kagat lang daw ng langgam ang sakit. Hindi ko naman na naitanong kung anong uri ng langgam. Mahapdi ang kagat ng mga hantik sa amin.

Bilang pinakamatanda sa aming tatlo, ako dapat ang unang tutuliin, subalit nang malaman ng aking tatay na hindi pa lubusang tagpos ang aking titi (luslos ang tawag ng iba), inuna niyang tuliin ang aking kapatid. May kung anong

hiya akong naramdaman noon. Hindi tulad ng dalawang kasama na parehong mukhang handang-handa na, na tagpos na ang mga titi. Marahil kulang ako sa eksplorasyon sa sariling katawan. Kailangang tagpos na ang titi bago tuliin, ibig sabihi'y maluwag na ang balat o foreskin, ito ang hindi ko napaghandaan. Hindi ko na rin masisi si Tatay na hindi man lang niya sinabi upang kahit paano'y nakapaghanda ako. Salsalin ko raw para matagpos, sabi ng aking Tatay. Mahapdi sa una ang pagsasalsal na iyon lalo na kapag nahahanginan. Ganoon daw talaga, sabi niya. Iyon ang unang beses na sinalsal ko ang aking titi. Kaya pala naitatanong ng matatandang lalaki kung nakakailang salsal sa isang araw dahil maaari naman na palang magsalsal kahit hindi pa natutuli. Kung mas maaga ko lang sanang nalaman. Nangingilo ako, at ito ang una sa maraming pagkakataong pinangiluhan ko ang isang bagay na may kinalaman sa aking pagkalalaki. Kapag hindi raw maayos ang pagkakatagpos sa araw ng pagtutuli, baka bumalik sa pagiging supot ang ari na kalauna'y malalaman kong hindi naman totoo. Kaya naman, pinagbutihan ko ang pagsasalsal dahil ayokong matuli na paglipas ng panahon, babalik sa pagiging supot. Nairaos ang pagsubok na iyon at natuloy rin ang pagtutuli.

Pinaluhod ako ni Tatay. May pangigingim ng naramdaman habang hawak niya ang aking titi at ipinapasok ang dulo nito sa lukaw. Iyon ang unang beses na may ibang taong humawak sa aking titi. Hindi naman maiiwasang hindi hawakan ng magtutuli ang titi ng tutuliin. Dahil si Tatay naman iyon, naroon na ang otoridad kahit pa hindi siya magpaalam. Malay na ako sa ilang mga pagbabago sa aking katawan: ang pagsulpot ng mga balahibong-pusa sa mga pinakasulok na bahagi ng katawan, ang unti-unting paglalim ng boses, ang pagkakaroon ng pagkagusto sa kapitbahay naming si Che-che, ngunit hindi ko maipaliwanag ang pakiramdam na may ibang taong humahawak sa aking titi. Lilipas ang maraming taon at matatanto ko rin ang sensasyong dala ng nasabing pakiramdam sa paghawak sa ari ng ibang tao, sa ganitong pagkakataon, mahalaga ang pagpapaalam sa may katawan bago galugarin ang pag-aaring hindi naman akin.

Alam kong random ni Tatay na kinakabahan ako. Sino ba naman ang hindi kakalabog ang dibdib kapag nakakita ng bagong hasang labaha na sa kintab ay maaari mong pagsalaminan? O ang dugong tumulo mula sa mga naunang tinuli. Ngunit maingat ang kamay ng aking Tatay, para bang buong buhay siyang nagsanay para dito. Na hindi niya ako bibiguin sa pagkakataong ito. May kung anong hinahon siyang dala-dala na sa aki'y nagpakalma. Pinatingala niya ako sa

itaas para daw hindi ko makita ang pagdurugo. Hindi ko siya sinunod. Hindi ako nakapili kung sino ang magtutuli sa akin. Hindi rin ako nakapili kung sa paanong paraan ako tutuliin. Sana naman ngayon, hindi sa akin ipagkait ang pagpili ng gustong maramdaman. Gusto kong makita at maramdaman kung gaano nga ba ito kahapdi. Minsan lang akong tutuliin at gusto ko itong angkinin nang buong-buo. Isang pukpok, dalawang pukpok, tatlong pukpok. Wala nang pumang-apat pa dahil natapos na ang pagtutuli sa ikatlong pukpok pa lang. Ipinapahid niya ang nginuya kong dahon ng bayabas at ipinulupot ang tela.

Hindi ako pumalakat ng iyak. Mayroon lang ilang butil ng luhanang nangilid sa aking mga matang sumabay sa pagpatak ng dugo sa lupa, dala na rin marahil ng kaunting kirot na naramdaman matapos tuliin. Itinuring ko noong matapang ang sarili. Sa labas, nakaabang ang ilang kababata. Alam sa buong Kalyeng Putol na sa araw na iyon kami tutuliin. Taas-noo silang titingnan ng batang ako na para bang iniyyabang sa kanilang sa pukpok ako tinuli, walang pampangimi, walang ininom na pain reliever. Dahon lang ng bayabas, sapat na. Halos tumalon ako sa tuwa ngunit hindi ko nagawa sa takot na matagtag ang sugat at dumugo nang todo. Sa isip-isip ko, habambuhay kong iyayabang na Tatay ko ang nagtuli sa akin. At hindi ako umiyak kaya walang dapat tumawag sa akin nang bakla. Talamak pa noong panahong iyon ang pagbibigay-imahen sa mga bakla bilang mahina at iyakin. Lilipas ang maraming taon at unti-unti kong matutuklasan na hindi kahinaan ang pagiging bakla. At hindi ito dapat gamiting pang-insulto sa kahit na sino.

Ang mga sumunod na araw ng bakasyon ay ginugol naming mga tinuli sa pagpapagaling ng sugat. O mas ligtas na sabihing, sa paglilibang sa sarili upang hindi maramdaman ang hapdi nito. Kaya pala hindi ako umiyak sa oras ng pagtutuli dahil sa mga susunod na araw pa ako iiyak. May kung anong pinaghalong hapdi at kati ang ramdam na ramdam ko dahil sa sugat. Iyong pakiramdam na gustong kamutin ang namagang titi ngunit hindi maaari. Iyong sa inis ay magagawa kang paluhain. Iyong pakiramdam na tulad ng pagsakit ng ngipin at parang gustong manuntok ng kalapit, higit pa roon ang inis at kirot na naramdaman ko nang mga araw na iyon. Naisip kong baka may kinalaman ito sa hindi pagiging tagpos ng aking titi, dahil kung ikukumpara sa dalawa kong kasama, parang wala lang sa kanila ang pagkakatulili. Nagpatuloy lang ang buhay kabataan, ang ipinagkaiba nga lang ay ang pagkaang-kaang habang naglalakad na nakapalda, ang pag-iingat na madanggil ng ibang bata ang ibabang bahagi ng katawan, at ang pamimigat

ng ari sa mga oras na nagkakakamatis ito. Pinagbawalan pa kaming lumapit sa mga babae dahil mas mangangamatis daw ang aming titi. Sa aking pag-uusisa sa pamimigat at pamamaga ng aking titi, napansin ko ang mala-kamatis nga sa titing may sugat. Ilang ulit ko itong sinubukang haplos-haplusin dahil sa kilinging hatid nito. Para akong nakahanap ng laruan sa panahong inip na inip na ako sa pagpapagaling ng sugat. Kahit paano'y nakatulong sa pagpapagaling sa sugat ang paliligo sa dagat tuwing umaga. Iyon ang isa pa sa maipagmamalaki ng batang-islang gaya ko. May dagat kaming palaging mapupuntahan, upang sumaklolo sa amin. Lalo na sa mga panahong may mabigat na dala-dala.

Sa eskuwelahan, bagama't palaging may mga kalalaking nag-uumpukan din sa likuran ng klasrum kapag walang klase, madalas namang hindi ako nakikisali. Mas tahimik na bata ako kapag nasa paaralan. Minsang napagdiskitahan ako ng mga nag-uumpukang ito at tinanong kung tuli na ba ako. May kumoryente sa aking kalamnan at mabilis ding iniyabang na tuli na ako. Nagkantiyawan ang mga naroon at ipinalalabas ang aking titi upang maging patunay sa sinabi kong tuli na nga ako. Para akong nasa harap ng husgado na kailangang patunayang hindi ako nagsisinungaling. Hindi ko sila pinagbigyan. Dala marahil ng inis na hindi napagbigyan ang kanilang gusto, nagkoro sila na para bang ilang ulit nang nagsanay sa ganito: *Bakla ka pala, eh. Tuli nga, bakla naman!* Nadanggil ang aking kumpiyansa. Umiyak ako.

Ang lahat ng sugat ay gumagaling subalit may mga sugat na magpapaalala ng isang partikular na bahagi ng iyong buhay. Ang peklat sa balat ay isang marka ng lumipas na ikaw na dadalhin mo kahit saan. Sa tuwing makikita't mahahawakan ko ang aking titi, na malaki na ang ipinagbago buhat nang ito ay tuliin, ramdam kong marami na ring nagbago sa aking pagkatao. Sa aking pagkalalaki. At palaging mag-uugat at magsasanga ang lahat ng paniniwala ko bilang lalaki patungo at palayo sa aking Tatay.

Maraming ulit na noo'y kinamuhian ko ang aking Tatay. Lalo na noong mga panahong musmos pa lamang ako. Lulong siya noon sa bisyo at uuwi sa bahay na kung hindi lasing na katawan ni Nanay ang hinahanap ng mga kamay upang saktan, pakikipag-away sa ibang tao ang gustong gawin. Ilang ulit kong nakitang umiiyak ang Nanay namin. Sa murang isip, nagtatanong ako kung bakit hindi pa kasi hiwalayan ni Nanay. Hindi ko alam kung salbahe ba akong bata na gustong maghiwalay ang mga magulang o gusto ko lang talagang makatakas sa mabigat na

kamay ng aming Tatay. May pagkakataong halos sunugin niya ang aming bahay, mabuti na lamang at napigilan siya ng isa naming tiyuhin. Kami naman noon ay nasa sulok ng kuwarta habang iyak nang iyak. Isa-isa niyang tinatawag ang aming pangalan upang makatikim ng pamalong yantok.

May kung anong pagkayamot ako sa mga taong naninigarilyo at naglalasing. Hindi ako galit o kung anuman. Sadyang hindi ko matiis ang tumabi habang ang isang tao ay naninigarilyo o amoy alak. Mahina ang aking бага kaya pinipili ko ang umiwas sa mga taong naninigarilyo. Ganoon ako sa aking Tatay. Isa ang paninigarilyo niya sa mga pader na palaging maghihiwalay sa amin. Karamihan sa aming magkakapatid ay lumaking may hika, at pare-pareho kaming ayaw na ayaw kapag may naninigarilyo sa bahay. Marahil bunga ng mga luha at karanasan nang kami ay mga bata pa kaya naging depensa na ng aming sarili ang pag-iwas sa mga naninigarilyo. Isang panata na rin sa sarili ang hindi paninigarilyo, at sa ganitong paraan, nahahanapan ko ng kakampi ang aking batang sarili. Kung papipiliin ang batang ako sa pagitan ng pagkakaroon ng isang Tatay at mundong walang usok ng sigarilyo, marahil pipiliin ko ang huli.

Noon pa ma'y takot at umiiwas na rin ako sa mga taong lasing kaya ipinangako ko sa sariling sa aking paglaki, hinding-hindi ko tutularan ang aking Tatay. Ayokong maging dahilan ng pagkatakot ng iba. Lalo na ng mga bata. Mabibilang sa mga daliri sa kaliwang kamay kung ilang ulit lang akong nakatikim ng alak na nakalalasing, na sa paglapat pa lang nito sa aking labi ay halos masuka na ako sa amoy. Ang sabi nila'y ang alak daw ay maaaring ipanggamot sa sugat, ngunit paano kung alak mismo ang dahilan ng sugat na hindi mapagaling-galing? Ilang ulit nang pinag-awayan ng aking mga magulang ang pagiging lasenggo noon ng aking Tatay. Ang hindi ko maintindihan sa mag-asawa ay ang sining ng away-bati. Walang katapusang pag-aaway at pagbabati. Mag-aaway, magsusuyuan, magbabati, tapos mag-aaway ulit. Paulit-ulit na siklo. Bata pa lang ako ngunit alam ko na sa sarili kong masalimuot ang buhay ng pag-aasawa. Baka isa talaga iyon sa mga sinumpaang nag-iibigan, na kahit isumpa nila ang isa't isa dahil sa suklam at galit, hindi pa rin nila magawang iwan ang kapareha. Nanginginig ang aking kalamnan sa tuwing maaamoy ang espiritu ng alak sa aming tahanan. Sa haliging susuray-suray, bulabog ang dulot nito sa mga nasa loob. Kaya't hindi maisisisi kung hangarin kong lumabas at tumakbo papalayo sa bakuran. Bilang isang batang nais tumakas kahit panandalian. Bilang anak na nagsasawa na sa ngunit walang

magawa sa ikahihinto ng ganitong kabuktutan.

Ayaw na ayaw ko rin kapag nakakarinig ako ng nagmumura. Mahilig magmura ang Tatay ko. Kahit ganoon, sinanay kami ni Nanay na huwag na huwag magmumura. Na huwag na huwag tularan ang aming Tatay. Ang panakot noon ay pangunguyain niya kami ng sili hanggang sa umapoy sa anghang ang aming bibig kapag nahuli niya kaming nagmumura. Kahit sa pinakasalbaheng pagkakataon noong bata pa, hindi ko matandaan kung nagawa ko bang magmurang katulad ng mga kasinggulang kong malutong kung magmura. Putang ina kung putang ina! Hayop ka kung hayop ka! Sa panakot na iyon ni Nanay, lumaki akong hindi kinahiligan ang mga pagkaing may anghang. Minsan naman akong nakatikim ng maanghang na salita buhat sa aking Tatay. Itinuro niya kung saan nakalagay ang kaniyang tool box. Kunin ko raw ang kaniyang vise grip, hindi ko alam kung bakit katam ang bitbit ko pagbalik sa kaniya. Tumitig muna siya sa akin na para bang gusto niyang katamin ang aking katangahan. Siguro, napapaisip na siya kung anak niya ba akong talaga. Hindi ito 'yung “Putang ina!” na isa na lang karaniwang salita para sa marami. Hindi niya napigilan ang sarili na sabihan akong “Tanga!” Isang beses lang iyon, ngunit hindi ko makalimutan hanggang ngayon. Mas karaniwang salita ang tanga pero labis-labis ang pagdaramdam ko dahil doon. Siguro matatanggap ko pa kung sinabi niyang, “Ang tanga mo, anak!” Naisip ko na sana lasing na lang si Tatay nang sabihan niya ako, siguro, mas maiintindihan ko pa. Nagbibinata na ako noon, at sa oras na iyon pakiramdam ko’y hindi ako nabigyan ng pagkakataong isalba ang sarili. Katulad nang oras na isinalba ako ng pagsasalsal bago ang pagtutuli. Madaling salsalin ang titi, ngunit hindi ang damdamin. Kakaiba ang hapdi ng isang sugat lalo na kung pagkalalaki ang nasugatan.

Nasa hustong gulang na ako. Malayo na sa batang hindi tuli. Maaaring isipin ng mga tao na hindi ako naninigarilyo, umiinom ng alak, at nagmumura dahil lumaki akong isang mabait na bata. Ang hindi alam ng lahat, lumaki akong takót. Kaya siguro lumaki rin akong tahimik at hindi masyadong malapit sa mga tao. Palaging may bahagi sa aking sarili na takót ibukas sa iba. May mga bahaging pinananatiling espasyo na sarili lamang ang makapupunta at hangga’t maaari’y huwag nang ipaalam sa marami. Ito yung mga tipak ng sarili na katulad ng mga bubog na hindi mo gugustuhing ibahagi, dahil ikasusugat din ng iba.

Sa dami ng kabiguang naranasan ko sa aking Tatay, at sa paulit-ulit na

paghiling sa kalangitan ng kaniyang tuluyang pagbabago noon, narito pa rin ako't namamanatang kapag ako ay mabibigyan ng pagkakataong magkaroon ng sariling pamilya, siya pa rin ang aking gagawing halimbawa. Ang halimbawang tutularan, sa mga bagay na mabuti sa kaniya. Ang halimbawa ring gagawing aral, ang mga bagay na nagpasama sa aming kalagayan na dapat iwasan.

Hindi ko maipagkakailang sa kabila ng kasutilan ng aking Tatay bilang asawa at ama, sa aming paglaki ay naging responsible siya sa pagtataguyod sa amin. Maraming ulit ding naramdaman ko ang suporta niya sa mga gusto namin. Nakatatawang isipin na punong-puno ako ng hinanakit na hanggang ngayo'y hindi ko pa nagagawang palabasin sa aking sistema. Ito ang hindi ko mairaos. Mga naipong latak na hindi ko magawang ibubo dahil sa takot na tuluyang maputol ang telang nakapulupot sa amin ni Tatay.

Palaging may agwat. Hindi kami makapag-usap nang maayos dahil walang sandaling walang nakasaksak na sigarilyo sa kaniyang bibig. Gustong-gusto kong magbukas ng pag-uusap sa pagitan naming dalawa ngunit hindi ako makahanap ng tiyempo.

Kahit pa marami ang nagsasabing magkamukhang-magkamukha kami, hindi ko naman noon makita ang kakaibang koneksiyon na mayroon kaming dalawa. Hindi naman ako ang paborito niyang anak, kung mayroon man siyang paborito sa aming anim. Gusto kong sabihin sa kaniya ang lahat ng hinanakit ko noong bata pa ako. Ang mga araw na hindi siya umuuwi sa aming bahay dahil nasa pakikipag-inuman. Gusto ko sa kaniyang isumbat nang harapan ang mga pagkukulang niya noon. Ang pagiging galante sa ibang tao subalit kuripot sa kaniyang pamilya. Ang pagkabastos ng kaniyang bunganga sa mga kaibigan kong minsang dumalaw sa aming bahay. Ang pagiging magagalitin niya kapag nakikitang may lalambot-lambot sa kaniyang tatlong anak na lalaki. Ang lahat ng poot na naipon sa aking sistema sa loob ng dalawang dekada.

Bagama't ganoon siya noon, maraming pagkakataon ding ako ang nakagawa ng pagkakasala sa kaniya, at ang mga iyon ay gusto kong aminin at ihingi ng kapatawaran. Ang sadya kong paglalagay ng dinurog na sili sa kaniyang paboritong laing dahil alam kong ayaw na ayaw niya sa pagkaing maanghang. Ang pagtastas ko sa biruli ng paborito niyang maong nang minsang mainis ako sa paninigaw niya kay Nanay. Ang ilang beses kong pangungupit sa kaniyang pitaka habang siya'y lasing na lasing. Pati na ang pagtatapon ko sa isang paketeng Fortune

nang hindi ko mapigil ang yamot dahil sa usok ng kaniyang sigarilyo. Idamay na ang pagtanggap ko sa pagkakatali sa kaniyang kalabaw upang mahirapan siya sa paghahanap nito, at kung ano-ano pang kasutilan na kung kaniyang malalaman ay marahil maiisip niya't tatawanan kung kanino ako nagmana ng ganoong ugali.

Gusto ko rin siyang kausapin upang mapasalamatan sa pagtataguyod niya para makatapos ako sa kolehiyo. Una ay ang pagiging tapat niya kay Nanay. Hindi siya nambabae kahit pa gaano siya kalasenggo noon. Siguro, iyon na lang ang pakonsuwelo niya sa aming mga anak niya. Dahil kung malaman talaga naming siya'y nambabae, kami na mismo ang gagawa ng paraan upang lumayo at humiwalay sa kaniya. Upang ipagpasalamat din ang mga araw na walang-wala ako at natataong dumarating ang kaniyang padala upang sagipin ang aking pangmatrikula at pambayad sa renta ng boarding house noong ako'y nasa kolehiyo. Upang ipagpasalamat ang pagtanggap ng kahihiyan maipangutang lang ako para sa pambayad sa isang conference na kailangan kong daluhan. Ang pangangapal ng kalyo sa kaniyang mga palad dahil sa pag-aararo sa kaniyang bukid, pati na ang hindi mawalang alipunga sa kaniyang mga paa. Marami pang dapat ipagpasalamat gaya ng ilang alaala ng kamusmusan na pinaniwala niya akong may kabutihan pa rin sa isang Tatay. Ang pagbuhat sa musmos na ako sa kaniyang balikat habang binabaha ang aming bukid. Ang pagtuturo sa tamang pagsakay sa kalabaw. Ang paggawa ng aking parol na project sa eskuwela noon. Ang pagmamalaki sa mga kakilala niya tuwing may karangalan akong natatanggap.

Ngayong papunta na siya sa tuluyang pagtanda, mas madalas ang kaniyang pagiging irritable. Kung makapag-usap man kami'y sa harap lamang ng hapag kapag paminsan-minsang nagkakasabay sa pagkain kasama ang iba kong kapatid. Ngayong ako ay narito na sa Maynila at sila naman ng aking Nanay ay sa probinsiya namamalagi, naging triple na ang pagkabigo kong makahanap ng pagkakataong makausap siya nang mata sa mata, puso sa puso. Hindi ko alam kung kilala niya pa ba ako bilang anak, kung ano ang mga pangarap kong malayong-malayo sa mga ginusto niya noon para sa akin. Kung batid ba niyang may anak siyang babakla-bakla kung kumilos mula nang mapalayo sa kaniyang bakuran. Kung alam ba niyang nagsusulat ako ngayon at ito ang gusto kong gawin hanggang pagtanda, na madalas ang mga naisusulat ko ay tungkol sa mga hinaing ng isang anak.

Takót pa rin ako. Ngayo'y mas nadagdagan na ang takot na anomang oras siya na itong maupos dulot ng panahon, na baka sa usok at abo ko na lang siya

magagawang kausapin. Paano nga kapag wala nang sindi ang apoy ng pagiging mag-ama, may lukaw bang maaaring luhuran na sa pamamagitan nito, sa pagpikit at kaunting patak ng luha ay mapapatawad ang mga sugat? Maampat ang dapat maampat, at magamot ang dapat magamot?

Para sa akin, noong araw na tinuli niya ako, iyon ang pinakahudyat na handa na akong maging lalaki. Hindi dahil sa kagustuhang maiyabang ito sa kapuwa bata. O makisali sa usapang panlalaki. Hindi rin dahil sa balat na humiwalay sa aking titi, kundi dahil sa pagkakataong nagawa kong maging hubad sa harap ng taong labis kong kinamumuhian noon.

Kung ang pagtutuli ang tanging magiging daan para mapalapit kay Tatay at mapaghilom ang lahat ng sugat na idinulot niya noong ako ay bata pa, hindinhindi ako magdadalawang-isip na magpatuli sa kaniya araw-araw.

Sa lipunang ito na walang-katapusan akong nakikipagbuno sa pagtuklas ng aking pagkakakilanlan, ng pagkalalaki, mga pangarap at mga pag-ibig, alam kong sa minsang pagtutuli'y naihanda niya ako sa anomang hapdi at pagdurugong idudulot ng mga sugat na mas malalim at mas nakangingilo kaysa sa paghihiwalay ng balat gamit ang bagong-hasang labaha.

Tagpos na ako. Maluwag na ang puso at handa nang magpatawad. Madali nang mawala ang pangingimi sa mga tao. Heto ako, ang maramdaming anak na minsang minura, ay naghahangad na sana'y mabigyan din ng katiyakang minsang minahal ng kaniyang Tatay. Kahit minsanan lang. Pagmamahal na higit sana sa pagiging kamukha. Lalong higit pa sa pagmamalaki ng isang tinuling bata.